

Abdülkadir Karahan

XVI. Asır Divan Şairlerinden FIGANİ ve ŞİİRLERİ

I

Osmanlı Divan Şiiri; gelişme ve serpilmesini, en çok, XVI. asra borçludur. Kütüphanelerimizi dolduran binlerce yazma edebî eserin çoğu, XVI. asrda yazılmıştır.

Bu asrın yarısından biraz fazla bir kısmını, Yavuz Selim (1512-1520) ve Kanunî Süleyman (1520-1566) gibi, yalnız sanat ve marifet âşığı değil, aynı zamanda birer Divan sahibi olacak derecede kuvvetli şair de olan, iki büyük padişahın doldurması; Osmanlı ilim ve fikir hayatının cidden müstesna bir vüs'at ve zenginliğe kavuşmuş olması; şiir sanatının da parlak bir devrini yaşamasına, geniş ölçüde, yardım etmiştir.

Bu güne kadar, değil ikinci, üçüncü derecedeki sanatkârlarımızın, hattâ şaheserlerimizi ibda eden dehalarımızın da, ne hayat ve şahsiyetleri etraflı ve ilmî tetkiklere mevzu olmuş, ne de eserlerinin tenkidli tabuları yapılmıştır. Divanlarımızın, mesnevilerimizin en kıymetli nüshaları, tılsımlı hazineler gibi, Anadolu'da sandıklanmış olarak durmakta; kütüphanelerimizde kalanlar ise, raflarda tozlanmaktadır. Bununla beraber son yıllarda memnurluk verici bir alâkanın uyanmış olduğunu bilhassa kaydetmek lâzımdır. Bir taraftan altı asır, milletimizin söz ve yazı alanında, zevk ve heyecan ifadesi olan eski edebiyatımızı yerme ve küçümseme duygusu — pek mahdut çevreler müstesna — silinmiş; diğer taraftan bazı monoğrafiler ve transkripsiyonlu, tenkidli tabular hazırlanmıştır. Gün geçtikçe çalışmaların hızlanacağını ve Divan Edebiyatımızın lâayık olduğu yeri ve değeri alacağını umuyoruz.

Bu etüdü, Figanî'ye ayırışımız, evvelâ onun hakkında, bu güne kadar, Divanı ve diğer bütün kaynaklar ve tetkiklerden istifade edilmek suretile, yapılmış bir monoğrafinin mevcut olmayışındandır. Sonra eserinden alınmış parçaların, hem XVI. ve XVII. asır şiir mecmualarından çoğunda göze çarpması; âvare hayatı ve korkunç âkıbetile macerasının dillere destan olmuş bulunması ve genç yaşta kurban gitmesine rağmen, şiirleri üzerinde yaptığımız tedkikle, bizim de — kaynaklarda belirtildiği şekilde — bâkir nükteler ve mazmunları nazma çeken çok kabiliyetli ve kuvvetli bir şair olduğuna kanaat getirişimiz de bu neşir sebepleri arasındadır.

Yayını sırasında, bu çalışma ile yakından alâkadar olan ve yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'a teşekkür, borcumdur.

I. GİRİŞ

1. Kaynakların Tenkidi.

a. Şuara Tezkireleri (Tezâkir-i Şu'arâ). Hayatı ve eserleri bakımından, XVI. asır klâsik edebiyatının şayan-ı dikkat simalarından biri olan Trabzonlu Figanî, belli başlı ilk sekiz Osmanlı Şuara Tezkiresinin sekizinde de bahis mevzuu olmuştur.

Şehî Bey Tezkiresi (*Heşt Behişt*, yazılışı 945/1538)nin matbuunda —ve bu matbu nüshaya esas tutulduğu anlaşılan Âli Emirî yazmasında¹— basit bir kaç satırdan ve iki matla'dan ibaret olan Figanî Maddesi, Üniversite kütüphanesindeki yazma nüshada etraflıcadır².

Lâtîfi Tezkiresi (yazılışı 953/1546) Figanî'ye genişçe yer vermiş³, şâirin tahsil hayatına, zekâsına, hâfızasına, şiir hevesine, şiir fennindeki büyük istidadına ve belâya uğramasına temas ederek bir beyti ile iki matlamı almıştır.

Figanî'nin sanat kudreti ve geniş şöhreti, ilk defa, kısa ve fakat yerinde tâbirlerle *Ahdi Tezkiresinde* (*Gülşen-i Şuara*, yazılışı 971/1563) belirtilmiş⁴, sanatkârın âşikane dört beytinden başka, güzel bir gazeli de zikredilmiştir.

Fakat şuna işaret etmek yerinde olacaktır: Şuara Tezkireleri arasında hiç biri, *Âşık Çelebi'nin Tezkiresinde* (*Meşair-üş-şuarâ*, yazılışı 974/1566) Figanî'ye ayrılan sayfalar ölçüsünde etraflı ve izahlı malû-

¹ *Tezkire-i Şehî*, İstanbul, 1325, s. 126; Millet Kütüphanesi; Ali Emirî Ef., No. 768.

² Üniversite Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 3732, varak 109b-110a. (Necati Hüsnü Lugal ve O. Reşer'in almancaya yaptıkları bu tezkire tercümesine, Üniversite yazmasındaki değişik Figanî maddesi de ilâveten alınmıştır: *Şehî Bey's Tezkere*, İstanbul, 1942 s. 128 ve 141-142. Yalnız nedense bazı kelimeler yanlış okunmuştur).

³ *Tezkire-i Lâtîfi*, İstanbul, 1314, 267-268. Yazmaları için bk. *İstanbul-Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları*, 7. fasikül, İstanbul, 1947, s. 597 v.dd.

⁴ *Gülşen-i Şuara* yazmalarından bizim istifade ettiğimiz nüsha: Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Tarih ve Coğrafya kısmında 774 numara ile mukayyet olandır; Figanî var. 157a-b.dedir. Diğer yazmalar için bir evvelki notta adı geçen *kataloga* bakılabilir, fasikül 7, s. 575 v.d. Ancak bu fasikülün Üniversite Kütüphanesi yazmaları ile Topkapı Sarayı, Arkeoloji ve Türk-İslâm Eserleri Müzeleri kütüphanelerinin yazmalarını, İnkılâp Kütüphanesi yazmalarını ihtiva etmemesi, esaslı eksikliklerinden biridir. *Gülşen-i Şuara'nın* Üniversite ktp.sindeki yazması 2604 numaradadır. İzmir Millî Kütüphanesinde de 20/801 numarada bir nüshası mevcuttur.

mat taşımazlar. Burada şâirimizin hususî hayati, şahsiyeti, âkibeti tafsilâtlî şekilde anlatılmış ve şiirlerinden hayli iktibas yapılmıştır⁵.

Hasan Çelebi'de (*Kınalı-zâde*, yazılışı 994/1586) sanatkârlık cephesi biraz mübalâğa edilmiş olmakla beraber, Figanî, isabetli bir görüşle vasıfalandırılmış ve seçilen parçalar, ekseriyetle, *Âşık Çelebi*'den nakledilmiştir⁶.

Beyânî'nin (yazılışı 1000/1592 etrafında) kısa ifadesi içinde Figanî, gerçekten lâyük olduğu değeri bulmuş gözükür⁷.

Riyazî Tezkiresinde (*Riyaz-üş-şuarâ*, yazılışı 1018/1609) Figanî'nin hayatına dair kısaca bilgi verilmiştir; *Âşık Çelebi*'nin ve diğerlerinin bir hulâsası gibi telâkki olunabilir. Bu tezkireye geçirilen beyitler de, daha çok, önceki tezkirelerden alınmıştır⁸.

Faizî Tezkiresi ise (*Zübdet-ül-eş'ar*, yazılışı 1030/1621) —malûm olduğu üzere— hemen yalnız şâirlerin ölüm tarihleri müstesna, hayat ve şahsiyetlerini bir tarafa bırakıp, şiirlerinden genişçe parçalar alan bir antolojiden ibâret olmak hasebile, Figanî için de aynı şeyi yapmıştır. Buraya alınan «20» beyitten «3»ü istisna edilirse, diğerleri *Riyazî'dekilerin* aynıdır⁹....

⁵ *Meşair-üş-şuara*'nın bizim istifade ettiğimiz nüshaları: Tasnif komisyonundaki Millet ktp.si Pertev Paşa ksm. No. 440, var. 276a-279a ile Topkapı sarayı ktp. Hazine ksm. 1269 numaralı yazmanın var. 215a-217a'sında Figanî maddesidir. N a b î ve N u h î maddeleri için Üniversite Türkçe Yazmaları arasındaki 2406 numaralı nüshadan da faydalandık, var. 170b-171a ve 175a. Öteki yazmalar hakkında adı geçen katalogun 7. fasikülüne müracaat lâzımdır, s. 579 v.dd.

⁶ *Kınalı-zâde*'nin, Figanî için, üzerinde çalıştığımız nüshası, Topkapı sarayı ktp. sinde Revan Köşkü ksm.da 1451 numarada kayıtlı ve 995/1587 tarihlidir; var. 274b-276a. Aynı kısımda 1450 numaralı yazmada Figanî var. 324a-326a.yı işgal eder. Yine Topkapı'da Hazine ksm.da 1270, 1273 ve 1274 numaralarda da Hasan Çelebi yazmaları bulunuyor. Üniversite ktp. T. Y. 1268 numarada, İzmir'de Millî Kütüphanede 20/801 numarada, Birgi'de Şakir Ef. kitaplığında da nüshalarına rastlanır. İstanbul yazmalar için bk. mezkûr katalog, s. 588 v.dd.

⁷ *Beyânî Tezkiresinin* İstanbul Üniversitesi T.Y. No. 2568 deki nüshasından başka, Millet Ktp. Ali Emiri ksm. No. 757 de de bir yazması bulunmaktadır. Figanî Maddesi Üniversite yazmasında var. 67b-68a. dadır.

⁸ *Riyaz-üş-şuara*'nın Üniversite yazmaları: 761, 3250 ve 4098 numaralıdır. Şair N a b î'den oğluna ve ondan da başkalarına geçen gayet kıymetli bir *Mecmua* içinde bulunan 3250 numaralı *Riyaz-üş-şuara*'da Figanî var. 47b dedir. Öteki yazmaları için bk. adı geçen katalog, s. 605 v.dd.

⁹ *Zübdet-ül-eş'ar*'ın istifade ettiğimiz nüshası, Üniversite ktp. T.Y. No. 3289 dur; burada Figanî var. 87a-b. dedir. Aynı kütüphanede 1646 ve 2472 numaralı iki yazma *Faizî Tezkiresi* daha vardır. İstanbul kitaplıklarındaki diğer yazmalar için bk. bahsî geçen katalog, 7. fasikül, s. 585 v.dd.

b. Tarihler ve bibliyografik eserler.

Yalnız tarih değil, edebiyat tarihi bakımından da —bilhassa XVI. asır için— değerli bir kaynak olan Âli'nin *Künh-ül-ahbâr*'ında (yazılışı 1005/1596 etrafında) kısa olmakla beraber Figanî'nin hayatı ve bilhassa sanatı hayli kuvvetli çizgilerle belirtilmiş ve şiiri üzerinde, ilk defa olarak, temelli tenkidler yürütülmüştür¹⁰.

Osmanlı tarihlerinde, hususile XVI. asır vekayii ihtiva edenlerde, doğrudan doğruya veya bilvasıta Figanî ile alâkalı pasajlara rastlanmaktadır: Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin *Kitabü Tabakat-il-memalik* ve *Derecat-il-mesalik*'inde¹¹, Hasa'nın Bey-zâde *Tarihi*'nde¹², Peçevî ve *Solak-zâde Tarihleri*'ndeki¹³ bazı kayıtlar bu aradadır.

Keşf-üz-zunun'da (yazılışı 1049/1639) Figanî'nin ölüm tarihi ile divanına ve *Zübdet-ül-eş'ar*'a kaç beyti alındığına işaret edilmiştir¹⁴.

Keşf-üz-zunun zeyli'nde de *Figanî Divanı*¹⁵ geçer.

2. Bibliyografik icmal.

a. Yerli tetkikler. Noksanlarına ve hatalarına rağmen hâlâ oldukça geniş bir boşluğu dolduran *Sicilli-i Osmanî*, *Kamus-ül-alâm*, ve *Osmanlı Müellifleri*'nde Figanî Ramazan Çelebi'ye dair, doğrudan doğruya veya dolayısıyla bilgi verilmiştir.

¹⁰ Bk. Âli, *Künh-ül-ahbâr*, basılmamış kısım, Üniversite T.Y. No. 2377, var. 208a-b; aynı kütüphanede 5959 ve 5961 numaralarda da yazmaları vardır.

¹¹ Bk. *Tabakat-il-memalik*..., Fatih ktp. No. 4423 (İbrahim Paşa Suru, var. 91a v.dd.; İbrahim Paşa'nın Ser-askerliği, var. 142a v.dd.; Şehzadelerin sünnet düğünleri, var. 155a v.dd.). Bu eserin Topkapı'da Emanet kitaphında 1427 No.da bir yazması daha vardır.

¹² Bk. *Hasan Bey-zâde*, Topkapı sarayı, Emanet Hazinesi, No. 1434 (Bir önceki notta gösterilen hâdieslerden evlenme var. 321a, v.dd.; sünnet 333b v.d.; Budin kal'asının fethi, var. 329b, v.dd.) Aynı kütüphanede Bağdat Köşkü ksm.da 207 numarada —az eksik— bir başka nüsha daha mevcuttur.

¹³ Bk. *Peçevî Tarihi*, I. c., İstanbul, 1283 (s. 98-100 de Budin'in fethi anlatılırken İstanbul'a getirilen heykeller ve Figanî'nin âkıbeti bahis mevzuu olmaktadır); *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul, 1298 (s. 458-460 de yine Budin kal'asının fethi münasebetile söz mahut heykellere intikal edince Figanî'ye de temas edilmiştir).

¹⁴ *Kâtib Çelebi*, كتاب كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون, eski tabı, İstanbul, 1311, s. 518; yeni basım, Maarif Matbaası, 1941, stn. 805.

¹⁵ Bağdadlı İsmail Paşa, *Keşf-üz-zunun Zeyli*, I. c., İstanbul, 1945, stn. 522.

Gerek Mehmed Süreyya¹⁶, ve gerekse Şemseddin Sami'nin¹⁷ *Sicill-i Osmanî* ve *Kamus-ül-alâm*'da Figanî maddesinde yazdıkları bir kaç satır, herhangi bir bakımdan, yenilik ve hususilik ifade edememektedir. Bunlar, bu hususta bilinenlerin, bir kaç kaba çizgi ile tekrarından ibaret kalmıştır.

Bursalı Tahir'e gelince, o, Figanî'den ayrıca bahsetmemiş, ancak Ulvî-Şah Ali Bursevî'nin hal tercümesini kaydederken¹⁸ Ramaza'nı Trabzonî'ye, sıhhati meşkûk, bir *Heft-Peyker* manzumesi isnad etmiştir.

İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Katalogu, Figanî'den kısaca bahsetmiş ve İstanbul'da yegâne nüsha olan Üniversite Kütüphanesindeki yazma *Figanî Divanının* tavsifini vermiştir¹⁹.

Figanî hakkında derli toplu ve son bir tetkik olarak M. F u a d K ö p r ü l ü'nün *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yazısını²⁰ bilhassa zikretmek icabeder.

b. Y a b a n c ı t e t k i k l e r . Bir çok şâirlerimiz için olduğu gibi, Figanî için de, yabancı eser olarak evvelâ Hammer'in *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*²¹ adlı malûm ve meşhur eserinde malûmat vardır. Gibb, *History of Ottoman Poetry*'de²² ve Krımskiy, *İstoriya Turtsii i yeya literaturı ot razsveta do načala upadka*'da²³ Figanî'den bahsetmişlerdir. Fakat her üç eserde de, şâirimiz hakkında, yeni bir şey söylenmiş değildir. Hammer Karamanlı Figanî ile Trabzonlu Figanî'yi birbirine karıştırmıştır²⁴. Her üçünde de idam tarihi, hatalıdır²⁵. Bununla beraber, bilhassa İbrahim Paşa'nın Budinden getirdiği heykeller ve Figanî'ye isnat edilen bu hâdise ile alâkalı beyit, yerinde olarak, onların dikkatine çok çarpmış gözüküyor.

¹⁶ Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, İstanbul, s. 25.

¹⁷ Bk. Şemseddin Sami, *Kamus-ül-alâm*, c. V, İstanbul, 1314, s. 3417.

¹⁸ Bk. Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, İstanbul, 1333, s. 304.

¹⁹ *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanları Katalogu*, c. I, İstanbul, 1947, s. 100-101..

²⁰ *İslâm Ansiklopedisi*, cüz 36, İstanbul, 1947, s. 630 v.d.

²¹ *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi*, c. II, Pesth, 1837, s. 18-19.

²² *Osmanlı Şiiri Tarihi*, c. III, London, 1904, s. 34 v.dd.

²³ *Türkiye ve Türk Edebiyatı Tarihi*, Moskova, 1910, s. 111, v.d.

²⁴ Hammer, *aynı eser*, s. 18.

²⁵ *Adı geçen eserler, gösterilen yerler.*

Basmadjian'ın *Essai sur l'histoire de la littérature ottomane*²⁶ gibi, ilmî değeri bulunduğu söylenemeyecek olan, batı dillerile yazılmış ve edebiyatımızla alâkalı bazı eserlerde de, Figani'ye dair pasajlar varsa da, biz, bunları ayrıca zikre lüzum görmemekteyiz. Ancak Avrupa kütüphanelerindeki türkçe yazmalar hakkında, ciddiden kıymetli ve Osmanlı edebiyatı ile meşgul olanlar için, her zaman başvurulması faydalı olan ehemmiyetli kataloglarda gösterilmiş olan Figani şiirlerine ve divanına işaret edeceğiz.

Figani Divanı'nın Avrupa kütüphanelerindeki yazma nüshası, bizim bildiğimize göre, yalnız Bibliothèque Nationale'deki bir *Divanlar Mecmuası*'nda²⁷ mevcuttur.

Viyana Saray Kütüphanesile²⁸ British Museum'da²⁹ de, türkçe ve farsça bir kaç yazma şiir mecmuasında, Figani'den seçilmiş şiirlere tesadüf edilir. Berlin Saray Kütüphanesinde ise, yalnız büyük bir yazma mecmuada, Sebzi tarafından muhtelif şâirlerden ve bu arada Figani'den yapılmış tahmisler³⁰ yer almıştır.

²⁶ Osmanlı edebiyatı üzerine deneme, Paris, 1910, s. 40, (Bu kitabın Üniversite-kütüphanesindeki 894.35.09=4/B.25 numaralı sayfa gayet nefis ciltli olup müellif tarafından, Sultan Mehmet V.'e armağan edilmiştir).

²⁷ E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris, 1932, A. F. 270, s. 112; şairin adı aynı katalogda A. F. (ancien fond) 270, 288, 290, 294, 303 ve 306 da; ve S. (Supplement) 116, 366, 383, 389 da geçer.

²⁸ Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 1867, s. 708, 714, 716, 720, 722.

²⁹ Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London, 1888, Add. 7827, 7938.

³⁰ Wilhelm Pertsch, *Verzeichniss der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1889, *Sebzi Divanı*, 27, 3 katalog numarasında (s. 54-55) geçmektedir. 214 numarada ise Lâtîf Tezkiresinde zikredilen şâirlerin isimleri sıralanırken Figani'de sayılır (s. 311).

II. FIGANİ'NİN HAYATI

1. Figanî Trabzonludur³¹. Asıl adının R a m a z a n olduğuna hemen bütün kaynaklarda işaret edilmiştir³². R i y a z î R a m a z a n'ın sonuna bir de Ç e l e b i sıfatını ilâve eder³³.

Doğum yerinin ve isminin sarahatle bilinmesine mukabil, doğum tarihi hiç bir kaynakta zikredilmemiştir. Şiirlerindeki bazı karinelere ve tezkirelerle bir iki tarihî kaynağın genç yaşta hayatı söndüğüne temas etmelerine bakarak, tahmin hududlarını aşmamak kaydıla, Figanî'nin XVI. asrın ilk yıllarında doğduğu söylenebilir³⁴.

Şâirimizin ailesine, ana ve baba tarafına, hattâ çocukluğu ile ilk gençliğine dair, maalesef, hemen hiç bir bilgiye sahip bulunmuyoruz.

Onun delikanlılık çağına varmadan İstanbula geldiği, süreksiz ve fakat oldukça kuvvetli bir sarf ve nahiv, tıb ve edebiyat tahsili gördüğü anlaşılmaktadır. Bu hususta kaynakların verdiği malûmatı aynen nakletmek faydalı olacaktır:

Lâtîfî: «İşfahânî'den rucû^c edüb 'ilm-i tıbbâ şurû^c etmiş idi³⁵» dediği gibi, Âşık Çelebide: «filcümle sūhtelik etmiş okumuş yazmış demiş eşitmişdür³⁶» demektedir. Böylece tahsiline yapılan işaretler arasında Hasan Çelebi «Mebādî hâlinde 'ulūm-u âliye-den nahiv ve şarfa İştigaldan şoñra 'ömrünü taşşîl-i belâğat ve beyân

³¹ S e h i B e y , *Tezkire*, Üniversite T.Y. var. 109b (matbuunda s. 126); L â t i f î , *Tezkire*, s. 267; A h d î , *Tezkire*, Emiri yazması, var. 157a; Â ş ı k Ç e l e b i , *Tezkire*, Pertev Paşa yazması, var. 276a; H a s a n Ç e l e b i , *Tezkire*, Revan Köşkün yazması, var. 274b; B e y a n î , *Tezkire*, Üniversite T.Y., var. 67b; R i y a z î , *Tezkire*, Üniversite T.Y., var. 47b; Â l î , *Tarih*, Üniversite T.Y., var 208a...

³² Bk. Bir önceki notta adı geçen eserlerde *göst. yer.* (yalnız *Lâtîfî Tezkiresi'*nde ismi yazılmamıştır).

³³ *Riyaz-üş-şuara*, *göst. yer.*

³⁴ Bk. Meselâ L â t i f î , Â ş ı k Ç e l e b i *Tezkirelerinde* Figanî mad-desi; *Künh-ül-ahbâr*, var. 208b.

³⁵ *Lâtîfî Tez.*, s. 267.

³⁶ *Meşair-üş-şuara*, *göst. yer.*

ve tekmil-i bedâyi³⁷ ve 'irfâna haşr etmekle³⁷» kaydını koymakta Âli de: «Muhteşarât-ı nahiv ve şarfı görüb dânişmend olmağa yaklaşan talebe tâyifesinüñ şehere-i dehrindendir. Evvelâ tabiatı fenn-i şîre düşmüş; sâniyen t̄arîk-ı 'ilmîni fenn-i t̄ibba değişmiş³⁸» şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

Â l i, Figanî'nin t̄ib ilmine şuruu sebebini şöyle ızah eder:

«Ğalibā ekser-i şu'arā-yı 'acem hükemā olub Mevlānā Firdevsī ve hākīm Nāşır H̄usrev ve bunlaruñ emşālī niceler sülük-i hākīmāna rāsih-dem ve s̄abit-kadem olmağın Figānī dahī anlara iktidā etmiş³⁹.. Sehi Beydeki kayde göre de: hekimlik tahsilinde Ş a h M e h m e d'e şakirdlik⁴⁰ etmiştir.

Yine anlaşıldığına göre, o, «delikanlılık çağından itibaren serâzad ve derbeder ruhunun ilcalarına kapılmış ve ilmin çok gayret ve sabır isteyen disiplinli çalışması yerine, şiirin ilhama gayet elverişli havasını sevmiş, benimsemiştir.

Lâtifî'nin: «şîre mülâyim kâbil şānı⁴¹» olduğunu, Âşık Çelebinin: «tabi'at-ı şîriyesi ğalib olmağın! sâyir fünūna hevesi terk edüb şîre kaşr-ı himmet⁴²» ettiğini kaydetmeleri, bu sebeple olacaktır...

Şairin çok kuvvetli bir hafızası vardı. Latifî, bunu, anlatmak için şu cümleleri kullanır: «Arabî ve fârsî nazma muta'allik ne ki okunsa şafha-i zamîrinde naşş olur idi ve kağı şîri ki nazar-ı iz'ân ile gözden geçürşe كالتشش والحجر hātırında kalur idi⁴³». Hem onun şiire hevesi pek genç yaşta olmuştur. Nitekim yine Lâtifî'nin «fenn-i şîrde henüz nev-heves iken ihtira⁴⁴-ı şānāyi⁴⁴-i nazmiyeye dest-res bulmuş idi⁴⁴» demesi, diğer bazı kaynakların buna yakın bazı işaretleri ve imaları, bu hevesin ne kadar erken başladığına delildir.

37 Kınalı-zâde Tez., göst. yer.

38 Künh-ül-ahbâr, göst. yer.

39 Ayn. esr., göst. yer.

40 Sehi Tez., göst. yer.

41 Tâtifî Tez., göst. yer.

42 Âşık Çelebi Tez., göst. yer.

43 Lâtifî Tez., göst. yer.

44 Ayn. esr., göst. yer.

Ramazan-Çelebi'nin ilk şiirlerinde kullandığı mahlâs H ü s e y n î 'dir⁴⁵. Figanî onun, ikinci mahlâsıdır.

2. Figanî'nin hususî hayatı etrafında, nisbeten, genişçe malûmat evvelâ *Âşık Çelebi Tezkiresi*'ndedir. Ayrıca şairimizin, Şehzâdelerin sünnet düğününe yazdığı şiir dolayısıyla *Beyânî Tezkiresi* ve —küçük bir yanılmasına rağmen— *Künh-ül-ahbâr* da şâyân-ı dikkattir. Divanındaki «6» kasidesinden de arzuları ve psikolojisi ile alâkalı bazı fikirler sızdırmak kabildir.

Figanî'nin, genç yaşında, kendini kaptırdığı iki iptilâ, şiir ve içki, onu; rind, derbeder ve âvâre bir hayat adamı yapmıştı. İstanbullu N a ' t î ve Rumelinden P r i ş t i n e l i N u h î isimli, kendisi gibi şâir, iki arkadaşı ile, bir çok zamanını, meyhanelerde, Atmeydanı seyrinde geçiriyordu.

Bu hususta *Figanî maddesini* yazarken *Âşık Çelebi*, şu san'atkârane cümleler içine, vaziyeti sıkıştırır:

«Ekşeri zamânda N a ' t î ve N ü h î ve F i ğ â n î üçü zevâyâ-yı müselles gibi gâh odalarda müselles içerler ve gâh meyhâne şadında geçüb murabba^c oturmağ için Galata'ya geçerlerdi. Atmeydanı seyrinde üçü eşkar gözü bile seyrân ederler ve nokta-i şîr gibi üçü bir uğurdan şîr üzerine düşüb gâh müşâfara edüb gâh münâzarada tabîrların imtiyhân ederlerdi⁴⁶».

Aynı müellif *Na'tî maddesinde* de bunu işaret eder:

«Fığânî ve N ü h î ile Efe Meyhânesinün dürd-i den gibi üftâdeleri ve habâb gibi kadeh-âvâreleri ve şehrûn meşhûr şahid-bâz ve gulâm-bâreleri idi. Gâh gülşen ve kâşânelerde gül gibi gülüb açılırlar ve gâh güşe-i meyhânelerde cur^a-veş dökülüb saçılırlardı;

⁴⁵ Lâtifî: Rumelinden H ü s e y n î m a h l â s l ı bir şairden bahseder (s. 132); ve onun bir şiirinden üç te beyit alır. Oysaki bu üç beyit: H a s a n Ç e l e b i 'nin Figanî'den tamam olarak aldığı 5 beyitli gazelin — ikinci beytindeki ufak fark müstesna — 1. 2. ve 4. beyitlerinin aynıdır (var. 275a); ayrıca bu gazelden üç beyti *Âşık Çelebi* (var. 278b), ve onun aldıklarını aynen *Âli* (var. 208b), üç beyti *Riyazî* (var. 47b) ve iki beyti de *Faizî* (var. 87b) *Figanî maddesinde* eserlerine almışlardır.

Figanî'nin genç yaşında H ü s e y n î mahlâsını kullandığına evvelâ H a s a n Ç e l e b i (var. 475b) temas etmiştir. Bilâhare buna G i b b 'de işaret etmiştir (c. III, s. 36).

⁴⁶ *Âşık Çelebi Tez.*, göst. yer.

buldukların kadehe koyarlar ve gece ile buldukları dileberleri sorarlar⁴⁷...

Bu bapta Nuhî'den bahsederken de şu cümle ile iktifa eder : «Na^ctî ve Figânî'nün hem-kâse ve hem-seri idi⁴⁸»....

Figânî, böyle eğlence âlemleri, âvârelik, sarhoşluk içinde ve beşerî heyecanlar peşinde geçen zamanlarda, kaside ve gâzeller de yazıyor, bunları tanınmış zevata takdim ederek, onlardan aldığı caizeler ve kopardığı vazifelerle geçinip gidiyordu.

Şâirin geçimi birinci derecede, kendisine tevdi edilen m u k a t a - a t kâtipliği vazifesine bağlı kalmıştır. Âşık Çelebî: «ve cihet-i ma^câşda mu^ckâta^cât kitâbeti ile kanâ^cat etmişdür⁴⁹» dediği gibi, ondan naklen, Riyazî de: «mu^ckâta^cât kitâbeti ile kesb-i vech-i ma^cişet ederdi⁵⁰» demektedir. Ancak onun arkadaşları ile sürdürdüğü hayata ne bu kâtipliğin geliri, ne de «eshiyâ-yı dehrûn in^câm-ü-ihsânî⁵¹» yetiyordu. «Ekşer-i zamânda şifr-ül-yed idi⁵²». Sonra kitabet, ona, şiire daha çok vakit ayırmasına da, bazan, mani oluyordu. Bunlara talih-sizliği de inzimam etmişti.

«Kifâf-ı ma^câş için 'ırz rehîn vermeyince karz alırmaz idi. Yeri gökü bilmezlerûn önünde nice def^ca arz olmayınca bir kitâbete 'arz alırmaz idi, Bende-i mekâtib gibi kesb-ü-kâr için durmaz yazardı. Eş^câr demeye fırsat bulamayub eşgalden âzâdelik andan kıyı çizer idi..... Gâhî ekâbirûn biri vâ^cde-i câ'ize hesâb-ı ferehîn gösterse nâmin defter-i ihsânına şebt ederdi. Tâli^c aña dahî mâni^c olurdu. Ol vâ^cde defterine şahha lâfzın meger yañlub yâzardı⁵³»...

Bu kelime oyunları, teşbihler ve sanatlarla bezeli ifadenin altında, şâirimizin ahvalindeki perişanlığı, kolayca farketmekteyiz...

*

Figânî, iki kişi tarafından himaye görmüştür. Bunlardan birincisi ve onunla en yakından alâkadar olanı: K a r a - b â l î - o ğ l u 'dur. Diğeri de bu birincisi vasıtasile onu tanıyan meşhur İ s k e n d e r Ç e l e b i 'dir..

K a r a - b â l î - o ğ l u (ölm. 944/1573) gayet cömert, ays-ü-işreti seven, erbab-ı şiir-ü-marifetle hem-hal bir adamdı. Âşık Çelebi onun zevk

47 Ayn. esr., Na^ctî maddesi.

48 Ayn. esr., Nuhî maddesi.

49 Ayn. esr., Figânî maddesi.

50 Riyaz-üş-suara, Figânî maddesi.

51 Küh-ül-ahbâr, var. 208a.

52 Meşair-üş-suara, Figânî maddesi.

53 Ayn. esr., göst. yer.

meclislerini, vaktin zarifleri ve asrın güzelleri ile geçen günlerini, sanat-kârane bir üslûp içinde, imrenerek, sayfalarca anlatır. Biz buraya, onun vazife ve mevkiini belirten bir cümle ile; erbab-ı hünerle münasebetine dair bir pasajı almakla iktifa edeceğiz:

«Mukâta‘acılıktan tekâ‘ud edüb müteferrikkâ cemâ‘atinden mîr-i meclis-i şâhî ve re‘is-i nüdemâ-yi Pâdişâhî idi⁵⁴».

«Her hîrfetün mâhirleri ve her ma‘rifetün şâhib-i hazz-ı vâfirleri enîsi idi. Ve ‘arab ve ‘acem’den gelen erbâb-ı hünerler ve ‘irfan ve kemalde behre-verler meclisinün celîsi idi⁵⁵»...

K a r a b â l i - o ğ l u ’nun da hâmisî olan ve devlet idaresindeki kudreti, maliyedeki ihtisası, bilhassa sarayında yetiştirilenlerin üstün kabiliyet ve terbiyeleri büyük bir şöret hâlesi içinde asırlara intikal eden İ s k e n d e r Ç e l e b i (ölümü 8 Ramazan 941)nin, Figanî’nin hâmisî olduğunu Âlî ve Hasan Çelebi’den kayıtlar gösteriyor⁵⁶.

*

3. Figanî’nin hayatında, şöret sahibi oluşunda ve bilâhara da şii-rinin takdir ve tenkidinde: Şehzâdelerin sünnet düğünü (Sûr-u hitan) münasebetile hazırladığı bir kasidenin ehemmiyetli tesiri olduğu görüldüğü için, burada bu mesele üzerinde durmak lüzumunu duyuyoruz.

Malûm olduğu vechile, 930/1524 tarihinde icra edilen makbul ve maktul Vezîr-i âzam İbrahim Paşa düğünü, emsalsiz bir ihtişam içinde günlerce sürmüş ve «cemiyet-i uzma» günü H a y a l î B e y (ölm. 964/1557) ve Z a t î ((1471-1546), ayak üzere durup, âlâ kesideler okumuşlardı ⁵⁷.

Bu şenlikte Figanî’nin kaside takdim ettiğine dair elimizde vesika yoktur. Her ne kadar Âlî, «cümleden mahtûl olan kaşidesi ki İbrâhîm Paşa sûruna dedüğü Mîmiyyesidür⁵⁸» şeklinde bir işarette bulunmuşsa da başlangıcından bahs ve tenkid ettiği, bir mısranı aynen aldığı bu kasidenin, İbrahim Paşa Sûruna değil de, Şehzadelerin Sünnet Düğününe yazılan meşhur kasideden başkası olmadığı

⁵⁴ Ayn. esr., göst. yer.

⁵⁵ Ayn. esr., göst. yer.

⁵⁶ *Küh-ül-ahbâr*, var. 208b.; *Kınalı-zâde Tez.*, Figanî maddesi.

⁵⁷ Düğün tafsilâtı için bk. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakat-il-memalik...* var. 91a. v.dd.; Âlî, *Küh-ül-ahbâr*, var. 196 v.dd.; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, var. 321a; Peçevî İbrahim, *Tarih*, c. II, s. 80 v.d.; Solak-zâde Mehmed, *Tarih*, s. 446 v.dd.

⁵⁸ *Küh-ül-ahbâr*, var. 208b.

malûm olduğundan, bu yanılmayı, tarihî bir kayıt olarak kabul, imkânsızdır.

Divanında mevcut ve İbrahim Paşa'ya takdim edilen kaside ise (ki her nedense bir çok *Fuzulî Divanları'nın* matbularında *Fuzulî*ye maledilmiş⁵⁹ ve bu yanlışlık bugüne kadar sürüp gelmiştir); kanaatimizce ve tarihî vesikaların bize verdiği ipuçlarına nazaran, daha sonraları kaleme alınmıştır. Bu medhiyede, Figanî, İbrahim Paşa için:

«Ser-asker-i müdebbir-ü-Paşa-yi kām-rān⁶⁰»

demektedir. İbrahim Paşa'ya Ser-askerlik berati, 935 Recebinin 18. günü verildiğine göre⁶¹, mevzuubahis kasidenin de, bu tarihten sonra yazılmış olması icabeder.

Figanî'nin asıl şöhreti, şehzâdelerin sünnet düğünü vesilesile yazdığı kaside ile genişlemiş; belki biraz da, bu tarihten sonra, erkândan bazıları ile hasıl etmeğe kısmen muvaffak olduğu temas yüzünden, hased edenleri çoğalmıştır. Divanının başında bulunan ve:

Şubh-dem alub 'Uṭārid destine zerrin kalem
Defter-i sīm-āb kevn-i ṭāreme çekdi raḡam⁶²

matla'lı bu kasidesinin üzerinde durmadan önce, bu «sūr-u mevfūr-ül-ḡubūr'un» bir kaç cümle ile, anlatılması faydalı olacaktır sanırız:

K a n u n î Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'nın düğününden altı yıl sonra, 936/1530 yaz başlarında, oğulları Şehzâde Mustafa, Mehmed ve Selim için, kız kardeşile evlendirdiği Vezir-i âzam'ının evlenme şenliklerinden daha mutantan bir sünnet düğünü yaptırmıştır⁶³. Celâl-zâde, hazır bulunduğu, bu düğünün günü gününe hikâyesini anlatır. (21 Zilkade 936 da başlayan şen-

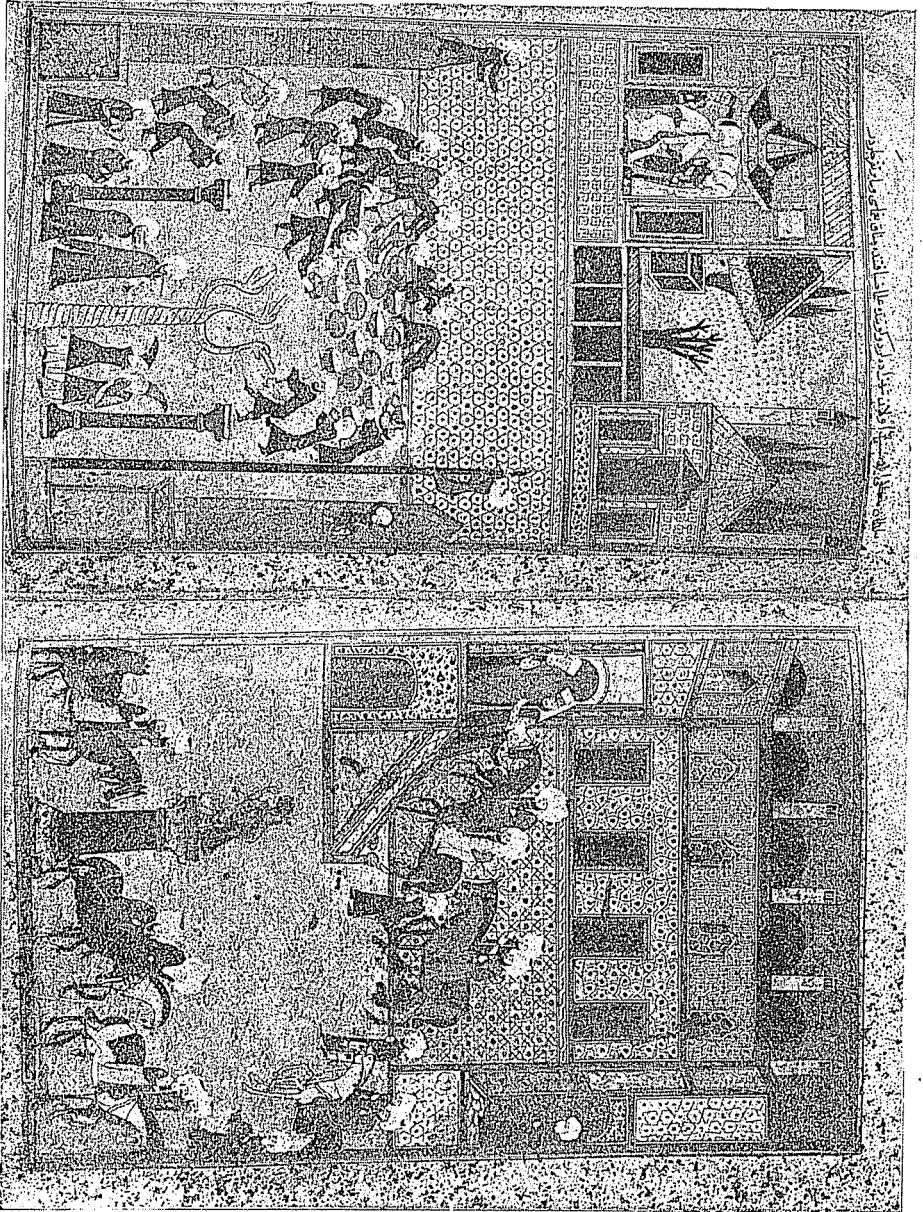
⁵⁹ Meselâ bk. *Tasvir-i Efkâr Matbaası* (İstanbul), 1286, tabı, s. 66-68; *Tatyus Dividciyan* (İstanbul) 1284 tabı, s. 66-68; *Orhaniye Matbaası* (İstanbul) 1342 tabı, s. 70-71. ve başka tablalar.

⁶⁰ Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 1532, var. 23b.

⁶¹ Bk. Berati bizzat kaleme alan *Celâl-zâde*'nin, adı geçen eseri, var. 142a. v.d.d.; ayrıca 57. notta zikredilen diğer tarihlere de bakılabilir.

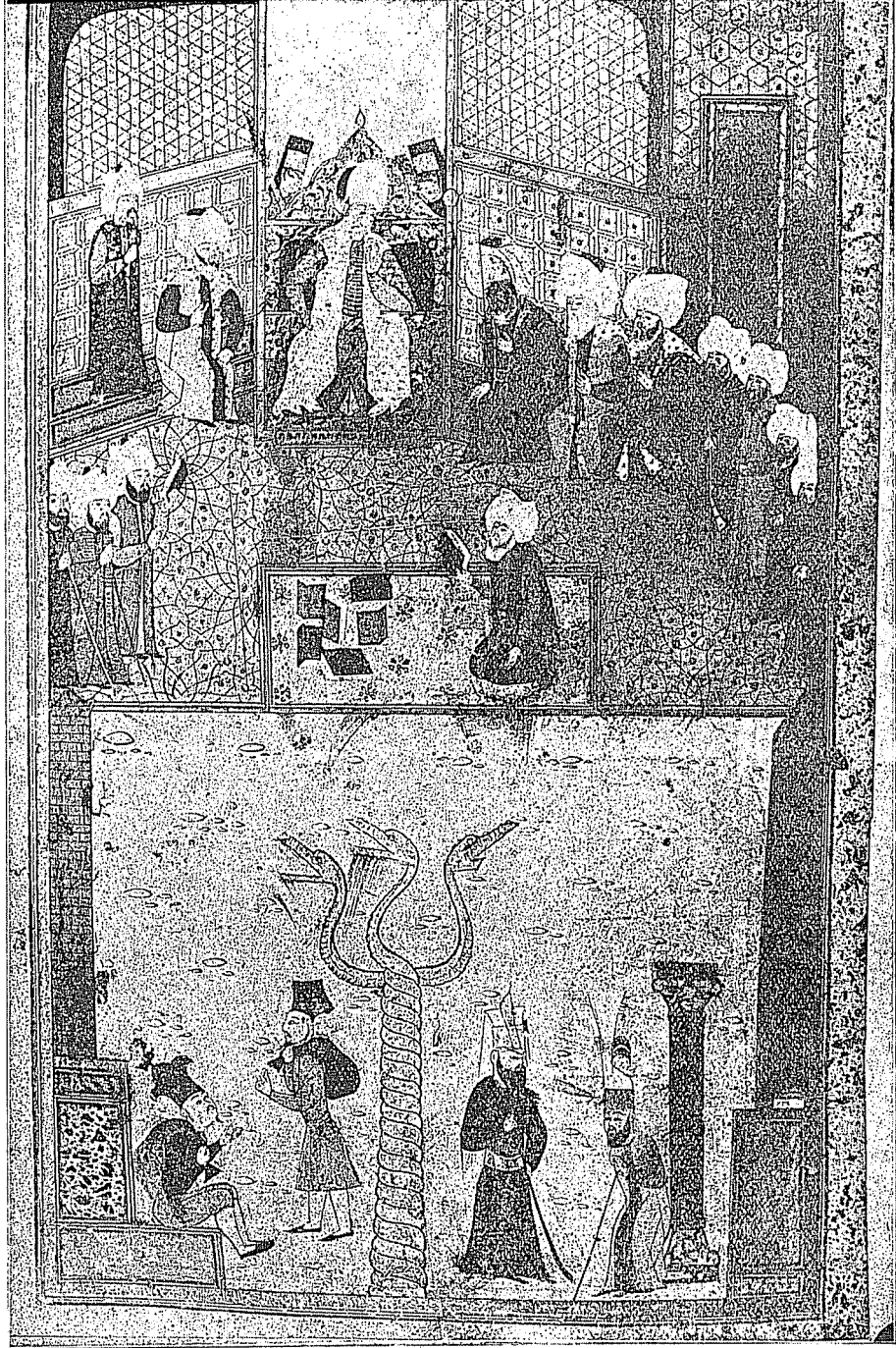
⁶² Üniversite T.Y. 1532, var. 22b.

⁶³ Tafsilât için bk. *Celâl-zâde*, adı geçen eser, var. 155a. v.d.d.; *Âli*, adı geçen eser, var. 220 v.d.d. (*Âli*, bu düğünü, *Matbah-ı Âmire* kâtibi *Goncâ Ahmed*'den dinlediğini ve onun da bu sūr'da hazır bulunmuş olduğunu kaydeder); *Hasan Bey-zâde*, *Tarih*, var. 333b. v.d.d. (Bu eserin Bağdad Köşkü yazmaları arasındaki nakıs nüshasında sünnet düğününe düğürülmüş şu iki tarih mevcuttur: *سور دلکشای شه* ve *ست اطفال شه*, No. 207, var. 277b. v.d.); *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz*, *Süleymanname*, Mısır 1248 s. 104 v.d.d.; *Peçevi*, *Tarih*, c. I, s. 153 v.d.d.; *Solak-zâde* *Tarih*, s. 475 v.d.d.

Sultān Muṣṭafā ile sünnet olan şeyzādeler düğününde ‘ulemā ziyāfetinde ganak yağması
(*Hünername*, — Topkapı sarayı, Hazine Kütüphanesi No. 1524 — c. II, var. 119b - 120a.).

Şehzâdeler ile Sultân Muştafâ düğününde vâkı' olan ders-i 'âm âşârıdır.
(Hünernâme, c. II, var. 123a.).

liklerin 18. günü, İbrahim Paşa Sarayının Divanhanesinde, sünnet icra edilmiştir⁶⁴).

Haziran sonları ve Temmuz başlarından Temmuz ortalarına kadar uzanan şenlikler, hergün bir başka şekilde güzelleşiyor, ziyafetler, Pâdişah huzurunda münazaralar.. birbirini takib ediyordu ⁶⁵.

«Kadîm-ül-bünyân meserretgâh» olan Atmeydanı, nadir günlerinden bir kaçını daha yaşıyordu. Kanunî için bir köşk ibda' edilmişti; vüzerâ ve erkâna mahsus olmak üzere otaklar, münakkaş sâyebânlar vaz'olunmuştu. Büyük cemiyetler tertip ediliyordu. Bir çok kıymetli hediyeler arz olunuyor; ve bir çok atiyeler, hil'atler ihсан ediliyordu. Ziyafetlere yalnız ulema sınıfı, talebeler, yeniçeriler değil, aynı zamanda sırası ile tüccarlar, her sınıf halk da çağrılıyordu. Eğlencelerin çeşitleri vardı: Mukavvadan kal'alar, el'ab-ı nariye, türlü oyunlar ⁶⁶...

İşte Figanî «Kaside-i Mimiyye» sini, bu en meşhur ve muteber şiirini, şölenlerinde nefis yemekler yenen ve muanber şerbetler içilen bu Sûr-u hitan günlerinde inşat etti.

Şâirimiz, bu kasidede Kanunî Sultan Süleymanı göklere çıkardık-tan sonra, sünnet düğününün tasvirine geçmektedir. «Atmeydanına kurulmuş muhteşem çadırlar, sayısız konuklar, türlü nimetle bezeli sofralar, oyunlar....» mübalâğalı bir şâir ruhunun coşkun duyguları içinde nazme çekilmiştir. Bu tatlı mübalâgalarına bir misal olmak üzere şu beyti alacağız:

Katre-i şebnemce gelmez rûz-u sürunda Şehâ
Çeşme-i mihr olsa şerbet kâseler eflâk hem⁶⁷

Bu kasidenin beyt-ül-kasid'i kabul edilen:

Bu meşel meşhûrdur ellerde mansıb dest-mâl
Birini eyle inâyet gözlerüm yaşın silem⁶⁸

beyti ile, açıkça bir vazife, bir memuriyet, bir mansıb istediği halde, cidden başarılı bir san'atkâr edasına bürünen, bu dileğinin ne netice verdiğini sarîh şekilde bilemiyoruz.

Bu kaside, bir çok şuara tezkirelerince çok beğenilmiş, matla' bey-

⁶⁴ Bk. C e l â l - z â d e , adı geçen eser, göst. yer.; bir evvelki notta kaydedilen eserlerde de bu hususta bilgi mevcuttur.

⁶⁵ Bk. zikri geçen eserler.

⁶⁶ Bk. Ayn. eserler, göst. yerler. (Topkapı sarayı Hazine Kütüphanesinde 1524 No.da kayıtlı L o k m a n 'ın Hünernâme'sinde bu sürun minyatürleri mevcuttur, c. II, var. 104, 117, 123)...

⁶⁷ Üniversite T.Y. No. 1532, var. 22b.

⁶⁸ Aynı yazma, var. 23a.

ti zikredilmiştir ⁶⁹. Yalnız Â l î «beş altı yerde Şeha hitabını irtika-bı» nı ve bazı gençlik hususiyetleriyle bir iki gevşek noktasını tenkid ⁷⁰ etmekten kendini alamaz.

B e y â n î 'deki bir kaydın, sıhhati hakkında kesin bir şey söyleyememekle beraber, onu buraya aynen almağı lüzumlu görüyoruz:

«Şeh-zâde Sultân Muştafâ Sür-u Hümâyununda şu'arâ kaşidelerin 'arş edecek gün südde-i seniyye-i hâkâniyyede şu'arâ cem' olduklarında yârân-ı şafâ işte bizüm kaşidemüz deyüb okuyıcağ şu'arânun ekşeri kendü kaşidesinden bizâr olub hufyeten firâr ederler⁷¹»...

Muhakkak nazarile bakacağımız şey: Bu suriyye ile, şâirimizin şöretinin genişlediğı, arttığıdır. K a r a - b â l î - z â d e vesatatiyle İ s - k e n d e r Ç e l e b i 'nin de himayesine kavuşmuş bulunan mukataat kâtibi Figanî'nin, İ b r a h i m P a ş a ile de tanıştığını tahmin etmek, yersiz olmaz.

İbrahim Paşa'ya takdim ettiği:

Bir dün ki cünd-i şâm ile cenk etdi âsumân
Oldu burüc-u kal'a-i gerdünda çok kıran⁷²

matla'lı kasidesinde, Vezir-i âzam'dan şu beyitle yardım ve alâka reca ediyordu:

İ b r â h i m oldu nâmün eyâ kân-i ma'celet
Bu faqr âteşini baña eyle gül-sitân⁷³

Figanî yalnız İbrahim Paşa'ya değil, Kanunî Süleyman'a da kaside sunmuştur. Kanunî vafındaki:

'Azm-i şikâr edince Şeh-i kahramân-ı ceng
Ser-geşte oldu havf ile bu nîl-gün neheng⁷⁴

matlalı kasidesinin, « S u l t a n S ü l e y m a n H a n a » sunulduğunu Beyânî kaydediyor ⁷⁵.

⁶⁹ Meselâ *Âşık Çelebi Tez.*, Figanî maddesi; kezalik Hasan Çelebi ve Beyanî Tezleri, Figanî maddeleri...

⁷⁰ *Küh-ül-ahbâr*, var. 208b.

⁷¹ *Beyanî Tez.*, göst. yer.

⁷² Üniversite Kütüphanesindeki Divan nüshası, var. 23b.

⁷³ Ayn. esr., göst. yer.

⁷⁴ Ayn. esr., var. 25a.

⁷⁵ Bk. Figanî maddesi.

4. Figanî'nin gerek kasideler yazıp bunları devlet ricaline, tanınmış şahsiyetlere takdim etmesi, gerekse lirik gazelleri ile şuara mehafilinde şöhretinin sür'atle genişlemesi, bir çok muhasid ve muanidlerinin türemesine vesile olmuştur. Onun serseri ve biraz kavgacı tabiatı da, bu kıskançlıkların artmasına yol açmış olacaktır.

Muarızları günün birinde K a r a - b â l î - o ğ l u ve İ s k e n d e r Ç e l e b i 'den başka İbrahim Paşa tarafından da esaslı şekilde himayeye kavuşmasından endişe ediyorlardı. Bunun önüne geçmek için vesileler arıyorlar, fırsatlar gözetliyorlardı. Ve nihayet o sıralarda müsaid bir imkân zuhur edince, ellerinden geleni yapmışlar, şâirin başına büyük bir belâ getirmek suretile, başını yemişlerdir.

Hasan Çelebi, bunu pek güzel, belirtmiştir: «Merhûm Figânî K a r a B â l î Z â d e vâsıtası ile İskender Çelebi'ye duhûl etdükte ba'zî aşhâb-ı ğaraż ki mażhar-ı قلوبهم مرض dur mezbûru şâyed hidmet-i İbrâhîm Paşa'ya dađi müsûl edüb ol bâbda dađi mer'î ve maqbûl ola deyu dâ'imâ vezîr-i mezbûra nifâk ederlerdi. Ve her gâh meşâlib ve meşâvisini zîkr etmekle bâzâr-ı buğz-u-şîkâka nefâk verürlerdi⁷⁶»...

İşte onun genç yaşta geniş bir şöhrete nail olduğu bir zamanda idi ki, Atmeydanına, İbrahim Paşa Sarayının karşısına rekedilen heykeller dolayısıyla söylenildiği sanılan bir hiciv beyti kulaktan kulağa yayılmağa başlamıştı. Bu beyti ve Figanî'nin öldürülüşünü bahis konusu etmek için, evvelâ heykellerin nereden getirildiklerini ve bu bapdaki tarihî bilgiyi kısaca bözden geçireceğiz:

Kanunî Süleyman'ın Birinci Viyana Seferi merhaleleri arasında: Budin kal'asının fethi, hususî bir kıymet ve mâna ile temayüz eder. 1529 Eylülü başlarında, Osmanlı ordusu Budin'e girince, Müslüman ülkesinde görülmeyen ve o zamana göre acaipten sayılan nesnelere, sefinelere yükletilmiştir. Bunlar arasında tunçtan üç heykel (timsal) vardı. Tarihçiler, bunları İstanbul'a naklettirip Atmeydanında taştan birer kaide üzerine vaz'ettiren İbrahim Paşanın, bunu, erbab-ı basiret olanlara ibret, halka temaşâ için yaptırdığını kaydettikten sonra, onun sarayı kapısı mukabilinde olmaları hasebile, bir takım nâseza isnatlar yapıldığını da belirtirler. Meselâ Vezîr-i âzama putperesttir diye, dedikodular yapıyor ve şehir içi çalkalanıyordu⁷⁷.

⁷⁶ Var. 275a.

⁷⁷ Tafsîlât için bk. 57 ve 63. notlarda adı geçen eserler: Meselâ Hasan Bey-zâde, Tarih, var. 329b, v.dd.; Fecevi, Tarih, c. I, s. 98 v.dd.; Solak-zâde, Tarih, s. 458 v.dd.

Biz burada, bu hâdisenin Figani'den bahsedilirken şura tezkirelerine geçiş şeklini, mevzuumuzla yakından alakadar olması hasebile, **S e h î B e y** ve **H a s a n Ç e l e b i**'den nakledeceğiz:

Üniversite yazmasında, *Heşt Behişt*, aynen şu cümleleri ihtiva eder: «Pâdişâh-ı cihân-güşây ve memâlik-sitân Hazreti Süleymân-ı zemîn-ü-zamân asker-i Engürüsü şiyub kralın zebûn ve taht-gâhı olan Bedün (بدون) kal'asın feth edüb bitemâm vilâyet-i Engürüs memâlik-i İslâma munzam olduğda kefere-i melâ'in sâbıkâ ölen ba'zı Engürüs kralların tucdan taşvîr etmişler. Ol şüretler Bedün Kal'asında mahfûz bulunub İbrâhîm Paşa alub İstanbula getirüb At Meydânında bir mermer direk üstüne vaz' etdirüb halk temâşâ eylesün deyu temâşâlık etmişdi⁷⁸».

Hasan Çelebi ise, bu heykellerin nereden getirildiğinin ya farkında değildir, yahut meseleyi dinî bakımdan ve ayrı bir zaviyeden görmek istemektedir: «Erbâb-ı şanâyî ve hirefden biri tılsım ederem deyu tucdan mænend-i 'Ûc bir şekil düzüb getürdükde vezîr-i mezbûr şekl-i mesfûri ve menfûru filhakîka tılsım zann edüb At Meydânında kapusu karşusunda dikdirmişdi. Vezîr-i mezbûrün a'dâsı İbrâhîm Paşa dahi müslümân olmayub büt-perestlikden ferâgat etmemiş deyu mesâvi ve gaybet ettiklerinde...⁷⁹» demesi bundan dolayı olmalıdır.

Şimdi artık Figani'nin hayatına malolan beyte geçebiliriz.

Biz bu hususta evvelâ **S e h î B e y Tezkiresi'nin** Üniversite yazmasına dayanacağız. Matbu *Tezkire-i Sehi*, Millet Kütüphanesinde Ali Emiri kısmındaki yazmadan alınmış gözükmektedir⁸⁰. Oysa ki, Emiri yazmasının çok yakın zamanlarda istinsah edilmiş bir kopya olduğu, kâğıdına ve mürekkebine bakılınca, hiss olunmaktadır. Türkçe Tarih Yazmaları kataloğu, 7. fasikülü ise, İstanbul kütüphanelerinde yazma olarak yalnız Emiri nüshasını kaydetmektedir⁸¹.

Matbuda ve Emiri yazmasında meşhur epigram, meskût geçştirilmiştir. Halbuki Üniversite T. Y. arasındaki *Heşt Behişt* de istinsah tarihi taşımamakla beraber, yazışı ve kâğıdının görünüşüne göre, telif tarihine çok yakın olması bile, zamanımızdan asırlarca evvel istinsah edilmiş olmak hususiyetini taşımaktadır. Binaenaleyh, Figani maddesinde, elbette Emiri yazması ile matbua tercih edilecek durumdadır.

⁷⁸ T.Y. No. 3732, var. 109b-110a.

⁷⁹ Revan Köşkü yazması, No. 1451, var. 275a.

⁸⁰ Tarih-Coğrafya kısmı, No. 768.

⁸¹ *İstanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, 7. fasikül, İstanbul, 1947, s. 611-612.

Bu husustaki kaydı aynen buraya geçiriyoruz:

«Nazüglerün birisi bir beyit deyüb Figānî dedi deyu ba'zı mu'arızları ğamzeyledi. Āgāhı yoĝ iken İbrāhīm Paşa İstanbulda tutdurub siyāset etdürüb şalb eylediler. Ol beyit budur:

دو ابراهیم آمد بروی جهان
یکی بت شکن شد دکر بت نشان

«Pārisi dilde rüy-i zemīn derler. Rüy-i cihān demek yokdur. Bu ta'bir yañlış ta'bīrdür⁸²».

İşte, Figanî'nin idamından «7» sene sonra kaleme alınan en eski tezkiremizin, görebildiğimiz en eski yazmasının, bu husustaki kanaati budur.

Bir kaç kelimesi, muhtelif tezkirelerde, ayrı şekillerde yer alan, bu meşhur beytin⁸³, gerçekten Figanî'ye ait olup olmadığı muamması üzerinde durmak ve neticede bizde hasil olan kanaati de söylemek arzundayız.

Beytin Figanî'ye ait olduğunu ileri sürenler, Lâtifi'nin ifadesile⁸⁴ şâirin bir rüyasına⁸⁵ dayanırlar. Lâtifi beytin Figanî'ye ait olduğunu ifade etmektedir.

Rüyaya gelince, Figanî'nin ölümünden sonra uydurulmuş olabileceği gibi, beytin Figanî tarafından yazılmamış olmasına rağmen, muhasidleri tarafından ona maledilerek, propaganda yapıldığı da şâirce duyulabilir ve bundan endişelenebilir de. Âşık Çelebi'nin bahis mevzuu ettiği rüya hâdisesinde şarih bir şey yoktur. Şâir ölümünden bir kaç gece evvel: «Rüyasında iskelede bir minareye çıkıp ezan okuduğunu görmüş ve fakat içinde dehşetli bir korku duymuştur⁸⁶».

Şarkta, bir çok ölüm hâdiselerinden sonra, ölenlerin âkibetleriyle ilgili rüyalar gördüklerinin tarihlere kadar geçtiği malûmdur. Bunların bir kısmı doğru olsa bile, bir kısmı mutlaka uydurmadır. Ve elde daha sarîh vesikalar olmadıkça, şâirimizin, bir eğlence sabahında anlattığı bir vâkıa

⁸² Üniversite T.Y. No. 3732, var. 110a.

⁸³ Lâtifi, beyti aynen Sehi Beydeki gibi kaydetmiştir (s. 267); Âşık Çelebi «روی جهان» ۱ «بدارجهان» ve «دکر» ۱ «یکی» şeklinde tesbit etmiş (var. 267b); Hasan Çelebi'de ve ondan naklen Riyazî'de «روی جهان», «بدیرجهان» dir, ve ikinci mısra şu hatalı şekildedir: «یکی بت پرست و یکی بت نشان» (Hasan Çelebi Tez., var. 275a; Riyazî Tez., var. 47b).

⁸⁴ S. 267-68.

⁸⁵ Bk. Âşık Çelebi, Figanî maddesi; Riyazî aynı madde.

⁸⁶ Ayn. esr., göst. yer.

ile, beyti ona maletmek ve endişelerinden onun hayatına malolan epigramın müellifi olduğunu çıkarmak, doğru olmasa gerek.

Buna mukabil, en eski tezkirelerimizden biri olan Ahdî, şairin «töhmet-i ğammāze uğradığına» kaildir. Diyor ki: «nāġāh qaḏā-yi āsumānî ve belā-yı nāgehāniye rast gelüb ol ser-efrāza töhmet-i ğā-māz uğrayub bir matla^c-ı hicv-āmiz vezîr olan İbrāhîm Paşa haḏ-kında demişler deyu şalbına emr olunmuş⁸⁷»..

Sonra, onun hakkında en geniş bilgiyi veren, Âşık Çelebi'nin şu satırları da kâfi derecede vazıhtır: «Bu beyit salâtin-i 'acemden Sul-tân İbrāhîm nāmına denmiş eski beyit imiş. Bir meclisde münāsebetle okunduġta Figānî «بدارجهان» yerine «بدیرجهان», «بت» lafzına «چسبان» dur demişdür. Yoksa beyit anuñ deġildür⁸⁸».

Hasan Çelebi⁸⁹ bu beyti Figanî'nin söylemediğini sarahaten yazmaktadır. Rıyazî⁹⁰ de hiciv hâdisesinin uydurmalığını hissettirmektedir.

Tezkirelerin birbirini kısmen tutan, kısmen tutmayan ifadelerini, tarihî kaynaklardaki kayıtlarla da kontrol etmek yerinde olur. Peçevî'nin, mahud beytin Figanî'ye ait olduğunu sandığını hissettiren bir iki satırına mukabil⁹¹, Âli: «Erbāb-ı ḥased vezîr-i aşr olan İbrāhîm Paşa'ya geçmişler» dedikten ve malûm beyti zikretdikten sonra şu kelimelerle şüphesini hissettirir: «beytini Figanî dedi 'ırz-ı vezāreti ḥāke yeksān eyledi deyu nifaḏ etmişler⁹²» demektedir.

Bir çok bahislerde olduğu gibi, bu heykel meselesinde de, Hasan Bey-zâde'ye dayanan Solak-zâde'nin görüşü daha açıktır. Heykel dikme meselesinin uyandırdığı dedikoduyu canlandıran müverrih, «merhûm Figānî Çelebî için destûr-u mezbûru hicv etdi dediler⁹³» de dikten sonra şu iki cümle ile, beytin onun kaleminden çıkmamış olduğuna da temas eder:

«Bir nice müfsid-i gaddâr 'aḑıbet bî-çāreyi ber-dār ettirdiler. Bu beyt-i sengin Sultân Maḥmûd Sebüktekin hicvinde münāsebetile irād edilmişdür⁹⁴»..

87 *Gülşen-i Şuara*, var. 157a.

88 *Meşair-üş-şuara*, var. 276b.

89 Var. 275a.

90 Var. 47b.

91 S. 100.

92 Var. 208a.

93 S. 459.

94 S. 492.

Görülüyor ki bu bahiste şüpheden azade şekilde hakikati bulmak ve katiyetle söz söylemek, şimdilik, mümkün değildir. Çünkü bu hususta devrine en yakın kaynaklardan başlayarak noktainazar ihtilâfi mevcuttur. Yalnız hiciv beytinin Figanî'ye ait olduğu kanaatini taşıyanlar, görüşlerini sarahatle belirtmemişler, bunu daha çok kapalı bir ifade içinde hissettirmişlerdir.

Aksi iddiada bulunanlar, yani epigramın Figanî tarafından söylenmediğine kail olanların da, istinad ettiği deliller tatminkârdır denemez. Ancak Âşık Çelebi ve Solak-zâde gibileri, fikirlerini açık yazmışlar ve beytin daha eskiden mevcut olduğuna ve başkaları hakkında inşad edildiğine işaret etmişlerdir.

Netice olarak, hiciv beytini Figanî'ye maledenlerin ifadelerinin müphem olması, mütalâalarında neye dayandıklarının bilinmemesi; buna mukabil şâirin bigünah olduğuna inananların yalnız ekseriyeti teşkil etmesi itibarile değil, aynı zamanda hayli sarih olmaları ve zayıf da olsa delil göstermeleri bakımından birincilere tercih edilecek durumda oldukları görülmektedir. Bizim de görüşümüz, Figanî'nin bu babda masum olduğu merkezindedir...

*

5. Figanî'nin ölümüne tekaddüm eden bir gece âlemini ve idamında uğradığı zulmü, tafsilâtile Âşık Çelebi, hikâye etmektedir. Biz bunu söylece hülâsa edebiliriz: :

Figanî'nin asılmasından üç gün evvel, şâirimizi himaye ettiğini ve zevk ehli olduğunu 3. paragrafta belirttiğimiz zamanının mukataacısı, K a r a - b â l î - z â d e 'nin sahildeki konağında şâirler ve zarifler toplanmışlar. Cemiyetli bir eğlenti olmuş, yenilmiş, içilmiş; uyku zamanı gelince dağılmışlar. Figanî, hazır bulunduğu bu eğlence âlemi sonunda bir tahtabende trarbana dayanıp, mahzun mahzun denize bakar. Bu sırada K a r a - b â l î - z â d e çıkagelir:

— Dostlar, böyle deniz kıyısı, bahar faslı ve seher vakti olsun, her birimiz içki ve uyku şersemliğinden başağrısına tutulalım da tekrar içmeyelim, bu insaf mıdır? der.

Bunun üzerine «bezm-i sabuh» başlar. Fakat Figanî'nin ağzını bıçak bile açacak gibi değildir.

Kara-bâli-zâde:

— Figanî, der, nen var? Humardan başka sıkıntın nedir?

Şâir, cevap vermez. Nihayet bir çok ilahdan sonra Figanî konuşmaya başlar. Der ki:

— Bir düş gördüm, onu kötülüğe, nekbete yordum. Gücenik ve hüznünlüğüme sebep budur.

Rüyası sorulunca da şu cevabı verir: :

— Bu gece iskelede bir minareye çıkıp ezan okudum. Amma içime bir korku geldi ki, canımdan el yudum. Bunun üzerine Kara-bâli-zâde güler, bu rüyanın hayra âlâmet olduğunu ifade ettikten sonra, sözlerine şu va'di da ilâveyi unutmaz:

— Bu gün İskender Çelebi'ye gider, sana ya gümrük, yahut pencik kâtibliğini alırım, hemen beratını yanımda çıkartırım. İskelede denize nazır çardaklarda «'ayş-ü-îşretler ile der-âmedler tahsîl edüb şöhbetler ile âvâze-i zevk-u-neşâtun efrâfa şâyî' olsun, ta'biri böyle vâki' olsun»...

Dostlar el öp dedikten sonra helvalık diye de tuttururlar. Zavallı şâir de, görünüşte güler, açılır gibi olur.

Üç gün sonra Taht-el-ka'la (Tahta Kala) da oturan Figânî sorulunca «şimdi burada idi; İstanbul Subaşı ald, gitti» cevabı alınır. Ve anlatırlar: «Evvelâ, sanatkâr, tazir, sonra da eşeğe bindirilip teşhir edildi; ve en sonunda da iskeleye götürülüp asıldı». İskeleye gidilir ve orada maslûp olduğu görülür⁹⁵.

Â l i de, bu hâdiseye kısaca şöyle temas eder:

«Derd-mendi bir seher Taht-el-ka'la'da ahz eylemişler. Evvelâ teşhir edüb şehri gezdirmişler. Bâ'dehu Bahk Pazarındaki dâra ile tûb ber-dâr etmişler. Aşhâb-ı mürüvvetün recâsına mecâl olmamış. Ahz-u-siyâseti defâten olmağla İskender Çelebi duymağa ve recâ edüb kurtarmağa fürce bulmamış⁹⁶».

*Tâtiî Tezkiresi*⁹⁷ ve *Küh-ül-ahbâr*⁹⁸ berdar edilışinden bir kaç gün evvel şu beyti söylemiş olduğunu, biraz hayretle, kaydederler:

Zülfü kemendin aldı, ele cellâd-ı gâmzesi

Benzer Figânî zulm ile berdar eder seni.

Âşık Çelebi⁹⁹, Riyazî¹⁰⁰, Faizî¹⁰¹, Alî¹⁰²: Figânî'nin 938/1531-1532 senesinde asıldığını belirtirler. Âşık Çelebi, ölümüne tekaddüm eden eğlence dolayısıyla Kara-bâli-zâde'nin, zamanın bahar olduğunu ima eden

⁹⁵ Var. 276b-278a.

⁹⁶ *Küh-ül-ahbâr*, var. 208a-b.

⁹⁷ S. 268.

⁹⁸ Var. 208b.

⁹⁹ Tez., var. 278a.

¹⁰⁰ Tez., var. 47b.

¹⁰¹ Tez., 87a.

¹⁰² *Küh-ül-ahbâr*, göst. yer.

sözlerini naklettiğine ve 938 senesinin baharı 1532 de olduğuna göre, Figanî'nin hayatı 938/1532 de sönmüş oluyor.

Yalnız her nedense *Keşf-üz-zunun*'un eski tab'ında ölüm yılı 970 gösterilmiştir ki, bu bir yanlışlıktan başka bir şey değildir. Yeni basımda ölüm tarihi düzeltilmiştir.¹⁰³

H a m m e r 'in idam tarihi olarak 933/1526 yılını gösterirken neye dayandığı meçhulümüzdür¹⁰⁴... Yine böylece G i b b¹⁰⁵ ve K i r i m s k i y¹⁰⁶ de aynı hatalı idam tarihini tekrar etmişlerdir. B a s m a d j i - a n da, ölüm yılını, yine yanlış olarak, 1526 diye gösterir¹⁰⁷...

Bu yanlışlıkların ilk sebebi olarak, akla gelen şudur: Hammer bir hata işlemiş, ötekiler de kontrol etmeden onu eserlerine geçirmişler.

Şuara tezkireleriyle tarihî kaynaklardaki kayıtlar bir yana, Figanî'nin yazdığı kasideler, onun, 933/1526 dan sonra sağ olduğunu kesin surette göstermektedir.

Figanî Divanı'nın ilk kasidesini teşkil eden ve bizim 3. paragrafta izah ettiğimiz Şehzadelerin sünnet düğünü vesilesile kaleme alınan «Mimiyeye» bunun açık delilidir. 936/1530 da icra edilen bir «Sûr-ı hitan»a kaside yazmış adamın, o tarihten üç - dört yıl önce idam edilmiş olmasına imkân yoktur.

Sonra idamına sebep olan beytin, 1529 seferinden sonra İstanbula getirilip dikilen heykeller ile münasebettar gösterilmek istendiği de bu etüdün 4. paragrafında etraflıca anlatılmıştı. Bu bakımdan da Figanî'nin idam hâdisesini, 1526 da göstermeyi, bariz bir hata olarak kabul etmeden, tevil ve izah mümkün değildir.

Hulâsa Figanî'nin, edebî ve tarihî kaynakların tesbit ettiği, 938 senesinde berdar edildiği, şüphe götürmez.

H a s a n Ç e l e b i, Mansur gibi berdar edilen Figanî'nin sebepsiz asılmasından duyduğu teessürü şu kıt'a ile nazma çekmiştir:

Çıkdı gerçi zâhiren cism-i Figānī göklere
Döne döne çıkdı çağ āh-ü-figānī göklere
Māteminde āsumānī geydi gökler yā meger
Boyadı anuñ duḡānī āsumānī göklere.¹⁰⁸

¹⁰³ Eski tabı, c. I, s. 518; yeni tabı, c. I, st. 805.

¹⁰⁴ *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, c. II, s. 18.

¹⁰⁵ *History of Ottoman Poetry*, c. III, s. 35.

¹⁰⁰ *İstoriya Turtsii i yeya literaturı ot raztsveta do naçala upadka*, s. 112.

¹⁰⁷ *Essai sur l'histoire de la littérature ottomane*, s. 40.

¹⁰⁸ *Tezkire*, Figanî maddesi, var. 275a-b.

Şahsiyetini ve şiirini tahlile geçmeden evvel, mevzuumuzun birinci bölümünü şu iki cümle ile kapayacağız:

Figânî; Trabzonda doğmuş, İstanbulda gelişmiş, delikanlılık çağından itibaren âvâre, derbeder bir hayat yaşamış, esaslı bir himayeden mahrum kalmıştır. Bu şâir, fevkalâde kabiliyetine rağmen lâyük olduğu imkânları bulamamış ve genç denebilecek bir yaşta öldürülmüştür.